

SOVET DAVLATINING OSIYO VA AFRIKA QIT’ASIDAGI ARAB DAVLATLARI BILAN IQTISODIY HAMKORLIGI

Beknazarov Sobirjon Barotboy o‘g‘li.

Xalqaro Innovatsion Universitet Tarix fani o‘qituvchisi

Doniyorova Husnora

Xalqaro Innovatsion Universitet

Tarix fakulteti I kurs talabasi .

Annotatsiya: Maqolada Arab mamlakatlarining mustaqil taraqqiyot yillarida iqtisodiy qurilishda muayyan muvaffaqiyatlarga erishganligi, sanoatlashtirish yo‘nalishining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uning iqtisodiyotini agrar xomashyo iqtisodiyotidan jadal rivojlanayotgan ishlab chiqarish sanoatiga ega agrar-industrial iqtisodiyotga o‘tkazish imkonini berganligi, zamonaviy sanoat tarmoqlari paydo bo‘ldi, yangi texnologiyalar qo‘llanilishi, qolaversa, ushbu yutuqlarga Sovet davlatining qay darajada hissa qo‘shganligi haqida aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: milliy iqtisodiyot, BAR, Afrika, farmasevtika, energetika, besh yillik, iqtisodiyot, irrigatsiya, Asvan, Nil, to‘g‘on, geologik qidiruv.

Аннотация. В статье рассматриваются события в Ливане, одной из важнейших проблем Ближнего Востока в середине 1970-х годов, когда началась гражданская война и вспыхнули межконфессиональные конфликты, в результате которых погибли десятки тысяч человек. События в Ливане вызвали серьезную обеспокоенность в Сирии, которая была заинтересована в поддержании стабильности в стране и недопущении кровопролития, а также в сохранении целостности страны. В связи с обострением обстановки 8–9 сентября 1975 года состоялась встреча министров иностранных дел государств — членов Лиги арабских государств и обсуждалась реакция Советского Союза на эти события.

Ключевые слова: гражданская война, Дамаск, Косыгин, солидарность, Египет-Израиль, противостояние, Кэмп-Дэвид, соглашение, Ближний Восток, конфликты, СССР.

Annotation. The article discusses the events in Lebanon, one of the most important problems in the Middle East in the mid-1970s, when a civil war broke out

and sectarian conflicts began, as a result of which tens of thousands of people died, the events in Lebanon aroused acute concern in Syria, which was interested in maintaining stability in this country and preventing bloodshed, as well as preserving the integrity of the country, the fact that a meeting of the foreign ministers of the member states of the League of Arab States was held on September 8-9, 1975 in connection with the aggravation of the situation, and the reaction of the Soviet Union to these events.

Key words: *civil war, Damascus, Kosygin, solidarity, Egypt-Israel, confrontation, Camp David, agreement, Middle East, conflicts, USSR.*

Suriya-Sovet hamkorligi ko‘p qirrali bo‘lib, milliy iqtisodiyotning turli sohalarida, masalan, transport, irrigatsiya, energetika va boshqalarda amalga oshirildi. Sovet Ittifoqi Suriyaga iqtisodiy va texnik yordam ko‘rsatdi, uni mamlakat suverenitetini buzadigan hech qanday siyosiy shartlar bilan bog‘lamadi. Sovet davlatining siyosati xalqlarning o‘z taqdirini o‘zi belgilash va tinch yashash huquqini berish asosida iqtisodiyot va siyosat sohasida teng huquqlilik tamoyillariga asoslanadi.

SSSR va Afrika mamlakatlari – BAR, Jazoir, Gana, Gvineya, Mali va boshqalar o‘rtasida iqtisodiy aloqalarni o‘rnatish va muvaffaqiyatli rivojlantirish davri bo‘ldi. Sovet Ittifoqi va BAR o‘rtasidagi yaqin iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda 1956-yil kuzida Angliya-Fransiya-Isroil agressiyasining og‘ir davrida BAR ga berilgan ko‘mak muhim rol o‘ynaydi. 1958-yil 29-yanvardagi kelishuvga binoan Sovet davlatii BARga geologik qidiruv ishlarini olib borishda, tog‘-kon, neft, metallurgiya, mashinasozlik, elektrotexnika, kimyo, to‘qimachilik, oziq-ovqat va farmasevtika sanoati korxonalarini yaratishda, shuningdek malakali mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha o‘quv markazlarini tashkil etishda yordam ko‘rsatdi.

Shuningdek, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish rejalarida belgilangan 80 dan ortiq obyektlar va ishlarda davlat sektorida turli xil loyihalarni amalga oshirishda BARga yordam ko‘rsatishni nazarda tutgan. Shu bilan birga, Sovet hukumati BARga uzoq muddatli kredit ajratdi. 1964- yil may oyiga qadar Sovet Ittifoqi 70 ta obyekt, shu jumladan 25 ta sanoat korxonalari, 25 ta o‘quv markazlari, shuningdek, geologik

qidiruv va boshqa ishlar bilan bog‘liq obyektlar bo‘yicha majburiyatlarni bajarishni yakunladi¹⁴⁹.

O‘zbekiston Sobiq Ittifoq tarkibida bo‘lsa-da, xalqaro ko‘rgazma va yarmarkalarda o‘zining qishloq xo‘jalik mashinalarini, stanoklarni va sanoatning turli sohalari uchun asbob - uskunalarini namoyish qilgan. 1959-1963 yillarda O‘zbekiston ana shunday 100 ga yaqin xalqaro ko‘rgazma va yarmarkalarda qatnashdi.

Bag‘doddagi Sovet sanoat ko‘rgazmasida, masalan, O‘zbekiston 1960-yilda E-352 ekskavatorini, paxtachilikka moslashtirilgan T-24-ZV traktorini, NKU- 4-6A osma kultivatorini, KS-9 ko‘chma kompressor stansiyasini, T-62 dizelini, S-245 nasosini, SKGX-4-b A paxta seyalkasini, XVS-1,2 paxta terish mashinasi va boshqa mahsulotlarni namoyish qilgan.

1958-yil 27-dekabrda va 1960-yil 28-avgustda Afrika qit‘asidagi eng baland baland suv ombori - Asvan baland to‘g‘oni va daryoda gidroelektr stansiyasini qurish to‘g‘risida bitimlar imzolandi. Nil to‘g‘onining balandligi 111 m, uzunligi esa qirg‘oq ko‘magi bilan birga 5 km ga teng bo‘ladi. To‘g‘on dunyodagi eng katta sun‘iy dengizni hosil qiladi, uning hajmi 150 milliard kubometrda oshadi. To‘g‘onda quriladigan gidroelektr stansiyasining quvvati 2100 ming kilovattni tashkil yetadi, bu yiliga 10 milliard kVt / soat elektr yenergiyasini yetkazib beradi, ya‘ni BARda ishlab chiqarilganidan ikki baravar ko‘p¹⁵⁰.

Asvon to‘g‘oni va gidroelektr stansiyasining qurilishi nafaqat ishlov berilgan maydonni uchdan bir qismiga ko‘paytiradi (2 mln. Yergacha). Yuz minglab odamlar yangi tashkil yetilgan korxonalarga kelishadi. Yangi fabrikalar va zavodlar mamlakatning qudratli sanoatining asosiga aylanadi. Misrlik iqtisodchilarning hisob-kitoblariga ko‘ra, Asvan to‘g‘oni mamlakat milliy daromadini 45 foizga oshirish imkoniyatini beradi. 1964-yil may oyida ko‘p qavatli to‘g‘onning birinchi bosqichi foydalanishga topshirildi va 1970-yilgacha u to‘liq qurib bitkaziladi.

Savdo bitimlarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi SSSR va BARga 1963-yil 23-iyunda savdo va to‘lovlar bo‘yicha yangi uzoq muddatli shartnomani imzolashga imkon berdi, bu 1964-yil 1-yanvarda kuchga kirdi va uch yil davomida amal qiladi.

XX asrning 2-yarmida Sovet davlatining saodat sohasidagi xalqaro hamkorligida O‘zbekiston faol ishtirok etgan. O‘zbekistonda paxta terish mashinalari ishlab

¹⁴⁹ Шарафутдинова Р.Ш. Культурные связи библиотеки Академии наук СССР со странами Ближнего и Среднего Востока. —М.—Л., 1957, С. 72

¹⁵⁰ Малышев Н. А. Высотная Асуанская плотина. // Труды Гидропроекта. — 1969. С. 6

chiqarishning Sovet Ittifoqida birinchi va dunyoda ikkinchi markazi barpo etilgan. Paxtachilikni kompleks mexanizatsiyalashga zarur bo‘lgan 22 xil mashinani ko‘plab ishlab chiqarish o‘zlashtirildi. O‘zbekiston paxta terish mashinalari ishlab chiqarish bo‘yicha 1961 yildayoq AQShdan o‘zib ketdi va bu sohada dunyoda birinchi o‘rinda turgan. AQShda ikkita firma – Interneyshnl Xarvester kompaniyasi va Djon Dir – yiliga o‘rta hisobda 3-3,5 ming mashina ishlab chiqarsa, “Tashselmash” zavodi 1963-yilda 7101 mashina ishlab chiqardi.

1960 yilda respublikada ishlab chiqarishning 100 ta tarmog‘ini o‘z ichiga olgan 1800 ta yirik korxona faoliyat olib borgan¹⁵¹. Jumladan, “Tashselmash”, “Tashkentkabel”, Toshkent traktor zavodi, Toshkent agregat zavodi, “Chirchiqselmash”, Toshkent transformator zavodi, Toshkent ekskavator zavodi, Toshkent elektrotexnika zavodi, Navoiy elektrokimyo kombinati, “O‘zbekqishxo‘jmarsh”, Bekobod metallurgiya kombinati, Toshkent to‘qimachilik kombinati, Toshkent avivatsiya ishlab chiqarish birlashmasi va boshqa yirik sanoat korxonalardir.

Ko‘rib chiqilayotgan davrda Sovet Ittifoqi va Jazoir o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar har tomonlama kengayib bordi. Sovet davlati Jazoir hukumatining eng qisqa vaqt ichida rivojlangan mustaqil milliy iqtisodiyotni yaratish istagiga iliq munosabat bildirdi. SSSR Jazoirga qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda, yerlarni sug‘orish to‘g‘onlarini qurishda, suv va geologik qidiruv ishlarini olib borish uchun burg‘ilash ishlarini olib borish va qazib olishda, bir qator sanoat korxonalarini qurishda va milliy mutaxassislarni tayyorlashda iqtisodiy va texnik yordam beradi. 1963-yilda Sovet Ittifoqi Jazoir Xalq Demokratik Respublikasiga uzoq muddatli kredit berdi. 1964- yilda Jazoir hukumati Sovet hukumatidan to‘liq ishlab chiqarish sikli bo‘lgan metallurgiya zavodini qurishda yordam berishni iltimos qildi¹⁵².

Sovet hukumati ushbu istaklarni qondirib, ishlab chiqarishning to‘liq sikli bilan 300-350 ming tonna prokat metall ishlab chiqarish quvvatiga ega bo‘lgan metallurgiya zavodi qurilishi uchun texnik yordam ko‘rsatishga va uzoq muddatli kredit ajratishga qaror qildi. Sovet Ittifoqi ushbu zavod uchun loyiha tayyorlashni va to‘liq jihozlarni yetkazib berishni, shuningdek zavodni o‘rnatish, ishga tushirish va

¹⁵¹ Тўхтажўжаева И. Ўзбекистон жамоатчилигининг чет эллар билан алоқалари. –Тошкент: Ўзбекистон, 1978. – Б.25.

¹⁵² Горбатов О.М., Черкасский Л.Я. Сотрудничество СССР со странами Арабского Востока и Африки. М., 1980, С. 22.

rivojlantirishda barcha zarur texnik yordamni ko‘rsatishni o‘z zimmasiga oldi. Sovet hukumati zavodni qurish xarajatlarini moliyalashtirish uchun Jazoir hukumatiga 115 million rubl miqdorida uzoq muddatli kredit ajratdi. Berilgan kreditlar Koreya Respublikasi Demokratik Respublikasi tomonidan Sovet Ittifoqiga an‘anaviy Jazoir eksportini ketma-ket yetkazib berish orqali to‘lanadi. Jazoir xalqiga milliy kadrlarni tayyorlashda samarali yordam ko‘rsatishni istagan Sovet hukumati Jazoirda yaratishga qaror qildi va Sovet Ittifoqiga neft-gaz instituti va maxsus texnik maktabni laboratoriya va boshqa zarur o‘quv uskunalari va materiallari bilan sovg‘a qildi. Ikkala o‘quv yurtida ham jami 2 ming kishi tahsil oladi.

Ilgari berilgan kredit hisobiga SSSR 500 kishilik to‘qimachilik texnikumi uchun zarur laboratoriya va o‘quv uskunalarini, sanoat va qishloq xo‘jaligi uchun kasb-hunar texnik o‘qitish bo‘yicha o‘qituvchilarni tayyorlash uchun 500 kishilik ikkita boshqa o‘quv markazlarini hamda milliy mutaxassislarni tayyorlashda tashkillashtirish va jihozlashda texnik yordam beradi. SSSR ta‘lim muassasalarida. Sovet mutaxassislarning bir guruhi Jazoir milliy mustaqillikka erishgandan keyin chet el egalari tashlab ketgan sanoat korxonalarida ish boshlash uchun Jazoirga yuborildi.

Jazoir xalqi Sovet Ittifoqining minalashtirilgan maydonlarni yo‘q qilishda va Jazoir aholisiga sovet tibbiyot xodimlarini yuborish va dori-darmon bilan ta‘minlash orqali tibbiy xizmat ko‘rsatishda yordamini yuqori baholadi. 1961-yil 4-noyabrda Moskvada SSSR va Gana o‘rtasida iqtisodiy va texnik hamkorlikni kengaytirish to‘g‘risida bitim imzolandi. Ushbu kelishuvga muvofiq Sovet Ittifoqi Ganaga mexanika zavodi, yirik panelli temir-beton buyumlari zavodi, oltinni qayta ishlash zavodi, g‘isht va plitka zavodlari, qog‘oz fabrikasi, paxta fabrikasi, samolyotlarga texnik xizmat ko‘rsatish va ta‘mirlash ustaxonalari, 5-6 o‘quv mashg‘ulotlari uchun o‘quv markazlarini qurishda yordam beradi¹⁵³.

1960-1965-yillarga mo‘ljallangan uzoq muddatli savdo shartnomasi asosida ikki yillik SSSR har yili Ganadan kakao loviya sotib oldi. 1965-yilga kelib, ushbu xaridlarning hajmi yiliga 60 ming tonnadan oshdi. Shartnoma shuningdek, Ganadan SSSRga boshqa tovarlarni olib kirishni ham nazarda tutadi. Sovet Ittifoqining savdo-iqtisodiy aloqalari Afrikaning boshqa yosh davlatlari - Gvineya, Tunis, Marokash, Somali,

¹⁵³ Новейшая история арабских стран Африки. М., 1990, С. 9.

Togo, Niger, Senegal, Sudan va boshqalar bilan ham muvaffaqiyatli rivojlanib bormoqda.

Sovet-Suriya iqtisodiy va savdo aloqalarini yanada rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganish maqsadida 1973-yil 8-iyuldagi kelishuvga asosan Iqtisodiy hamkorlik bo'yicha doimiy Sovet-Suriya komissiyasi tashkil etildi. Suriya va SSSR o'rtasidagi ilmiy-texnikaviy aloqalarning o'ziga xos xususiyatlari shundan iborat ediki, ular o'z xohishlariga ko'ra, asosan, iqtisodiyotda davlat sektorini yaratish, mustahkamlash va kengaytirishga qaratilgan edi. Tashqi savdo Suriya va SSSR o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning asosiy shakli bo'lib, davlatlararo shartnoma va bitimlarga muvofiq qurilgan. Aksariyat hollarda ular uzoq muddatli xarakterga ega edi.

Suriya-Sovet hamkorligining boshlanishi 1955-yil 16-noyabrda Damashqda savdo va to'lov bitimining imzolanishi edi. U bir yil muddatga tuzilib, keyinchalik tomonlarning kelishuvi bilan har yili uzaytiriladi. Shartnomada savdo munosabatlari teng huquqlilik va o'zaro manfaatlar asosida rivojlantirish, savdo va dengiz tashishda o'zaro eng qulay davlat rejimini ta'minlash, tranzit savdosini osonlashtirish masalalari ko'rib chiqildi.

Suriya-Sovet savdo munosabatlari 1965-yil 4-fevraldagi 1966-1968-yillarga mo'ljallangan savdo bitimi bilan yangi bir yillik muddatga uzaytirish bilan belgilandi. Shartnomaga ko'ra, har ikki tomon bir-biriga savdo aloqalari va navigatsiya bo'yicha eng qulay rejimni taqdim etdi, ya'ni, bitim barcha bojxona masalalarini hech qanday cheklovlar va taqiqlarsiz tartibga solgan. Shu bilan birga, 50 ming funt sterling miqdoridagi qarz miqdorini nazarda tutuvchi to'lovlar bo'yicha shartnomalar (to'lov shartnomalari) tuzildi¹⁵⁴.

Savdo munosabatlari tajribasi shuni ko'rsatdiki, Suriya SSSRdan yetkazib berish hisobiga mashina va asbob-uskunalariga bo'lgan ehtiyojini 50%, arra yog'ochga 40%, qora metallarga 25%, dizel yoqilg'isi 35%ga qondirardi. Tashqi savdo, 1986-yil, 6-son. P.56.O'z navbatida, Suriya o'zining an'anaviy eksportini yetkazib berishni davom ettirdi va o'z sanoatining katta miqdordagi mahsulotlarini yetkazib bera boshladi, bu esa Suriya eksportining rivojlanishi va kengayishiga yordam berdi.

Biroq, Sovet savdo tashkilotlari Suriya tomoni har doim ham sovet tovarlarini yetkazib berishga qiziqish bildirmaganligi sababli Suriya tovarlarini xarid qilishni

¹⁵⁴ СССР томонидан хорижий давлатлар билан тузилган амалдаги шартномалар, битимлар ва конвенциялар тўплами, М., 1964. Нашр. 17. С. 306-311

kengaytirishda ba’zida ma’lum qiyinchiliklarga duch keldi. Bu, boshqa ko‘plab arab davlatlari singari, Suriya ham sifatsiz sanoat mahsulotlaridan voz kechgani bilan izohlandi. Shu munosabat bilan rivojlangan kapitalistik mamlakatlarning yuqori texnologiyalari sotsialistik mamlakatlar mahsulotlarining bir qismini siqib chiqardi. SSSRdan olib kelingan va Sovet Ittifoqi yordamida qurilgan obyektlarni qurish uchun mo‘ljallangan uskunalar bundan mustasno edi.

Suriya-Sovet savdo aloqalarining hajmi va doirasi 1971-1975-yillarga mo‘ljallangan savdo to‘g‘risidagi bitim bilan tartibga solingan bo‘lib, u besh yil ichida tovar ayirboshlash hajmini 1,5 barobar oshirishni nazarda tutgan. 1980-yilda 1970-yilga nisbatan SSSRning Suriya bilan tashqi savdosining haqiqiy hajmi 5,5 barobar oshdi, 1990-yilda esa bu hajm 1980-yilga nisbatan 3 baravar oshdi.

Tashqi savdo hajmining bunday qisqarishini SSSR iqtisodiyotidagi turg‘unlik jarayonlarining o‘shishi bilan izohlash mumkin, buning natijasida savdo yomonlasha boshladi.

Suriya va Sovet Ittifoqi o‘rtasidagi 34 yillik hamkorlik davomida u eng yirik mashina va uskunalar yetkazib beruvchiga aylandi (ular SSSRning Suriyaga eksportining 75 foizini tashkil etdi - bu Sovet tashqi savdosida o‘ziga xos jahon rekordi, chunki umuman olganda bu tovarlar SSSR eksportining 10-15% uchun). Suriya tovarlari ro‘yxatiga paxta, jun, teri xomashyosi, keks, quritilgan piyoz, tosh chiplari, matolar, dori-darmonlar va gigiyena vositalari kiritilgan.

Ushbu hujjatlarga ko‘ra, Suriya va SSSR o‘rtasidagi savdo keyingi yillik ro‘yxat boshlanishidan oldin yangilangan tovarlar ro‘yxati asosida amalga oshirildi. Savdo Sovet tashqi savdo tashkilotlari va Suriyadagi shunga o‘xshash muassasalar o‘rtasida tuzilgan shartnomalarga muvofiq, jahon narxlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirildi.

Xulosa qilib aytganda, 1980-yillarning oxiri va 1990-yillarning boshlarida Rossiya SSSRning huquqiy vorisi bo‘lib, ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan, Suriya bilan uzoq vaqtdan beri o‘rnatilgan savdo-iqtisodiy aloqalardan optimal foydalanishga yetarlicha e’tibor bera boshladi. Suriya o‘z ta’minoti bilan Sovet Ittifoqi oldidagi qarzini, asosan, tovarlar, oziq-ovqat va dori-darmonlarni yetkazib berish bilan faol ravishda qaytardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Шарафутдинова Р.Ш.* Культурные связи библиотеки Академии наук СССР со странами Ближнего и Среднего Востока. —М.—Л., 1957.
2. Малышев Н. А. Высотная Асуанская плотина. // Труды Гидропроекта. — 1969.
3. Тўхтаҳўжаева И. Ўзбекистон жамоатчилигининг чет эллар билан алоқалари. —Тошкент: Ўзбекистон, 1978.
4. *Горбатов О.М., Черкасский Л.Я.* Сотрудничество СССР со странами Арабского Востока и Африки. М., 1980.
5. Новейшая история арабских стран Африки. М., 1990.
6. СССР томонидан хорижий давлатлар билан тузилган амалдаги шартномалар, битимлар ва конвенциялар тўплами, М., 1964. Нашр. 17.
7. Примаков Э.М. Яқин Шарқ можаросининг анатомияси. — М., 1978.
- 8.. А.А. Gromiko X. Kissinjer bilan. “Pravda”, 1974 -yil 8- may, 128-son.
9. Дмитриев Э. Женева тинчлик конференцияси ва Яқин Шарқни тартибга солиш истиқболлари // Халқаро ҳаёт, 1974-йил, 5-сон.